

Wacław Piotrowski

Z badań ekologicznych struktury miasta Łodzi

Przegląd Socjologiczny / Sociological Review 15/2, 95-111

1961

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

WACŁAW PIOTROWSKI — ŁÓDŹ

Z BADAŃ EKOLOGICZNEJ STRUKTURY MIASTA ŁODZI

Treść: Wstęp. — Obecny obszar miasta. — Powierzchnia, ludność i zagęszczenie ludności dzielnic podstawowych. — Społeczno-zawodowa struktura dzielnic podstawowych. — Przestępczość. — Zachorowalność na gruźlicę, choroby weneryczne, przypadki onkologiczne. — Przestrzenna lokalizacja niektórych instytucji kulturalnych. — Podsumowanie.

WSTĘP

W potocznych obserwacjach często napotkać można sytuacje, w których członkowie określonych zbiorowości lokalnych opowiadając o swojej miejscowości posługują się nazwami, jakich nie znajdzie się w „urzędowych” materiałach informacyjnych. Nazwy te — mające charakter imion własnych — dotyczą, zależnie od rodzaju i wielkości miejscowości, bądź dzielnic czy przedmieść miasta, czy nawet małych fragmentów miejskiej przestrzeni, bądź części czy przysiółków w wypadkach miejscowości wiejskich¹.

W rozpoczętych w 1958 r. badaniach nad strukturą społeczno-przestrzenną miasta Łodzi stwierdzono występowanie ponad sześćdziesięciu nazw nadawanych określonym fragmentom obszaru miasta². Z nazw tych zaledwie siedem znajdowało się w „urzędowej” nomenklaturze, wynikają-

---

¹ Zagadnienie różnic społeczno-kulturowych i związanych z nimi procesów i zjawisk społecznych w odniesieniu do nieformalnego podziału obszaru wsi na części posiadające swoje obiegowe nazwy przedstawione zostało w pracy Krystyny Duda-Dziewierz, *Wieś małopolska a emigracja amerykańska*, Warszawa 1938.

² Badania nad strukturą społeczno-przestrzenną miasta Łodzi podjęte zostały przez pracowników Łódzkiego Ośrodka Socjologicznego w związku z potrzebami urbanistów łódzkich związanymi z realizacją etapowych i perspektywicznych planów zagospodarowania przestrzennego miasta. Patrz: W. Piotrowski, *Badania w nowych osiedlach mieszkaniowych*, „Przegląd Socjologiczny”, t. XIV/1, 1960, s. 129—138; A. R., *Informacje o niektórych badaniach socjologicznych prowadzonych dla potrzeb planowania urbanistycznego w Polsce* [w:] *Socjologia a planowanie urbanistyczne*, wkładka do „Biuletynu Komitetu Budownictwa, Urbanistyki i Architektury”, 1960, nr 12(52), s. XXIII—XXVIII.

cej z ówczesnego podziału Łodzi na siedem dzielnic administracyjnych, którym nadano obiegowe tradycyjne nazwy.

Studia nad przestrzennym zasięgiem poszczególnych nazw potwierdziły, że nazwy nadane dzielnicom administracyjnym miasta występują tylko na fragmentach ich „urzędowej” przestrzeni oraz że w ramach każdej (poza Dzielnicą Śródmiejską) dzielnicy administracyjnej występuje szereg nazw „obiegowych” odnoszących się do określonych terenów.

W dalszych pracach zestawiając zasięgi przestrzenne poszczególnych nazw obiegowych przede wszystkim z historią rozwoju terytorium miasta i obserwacjami układu sieci ulic miejskich oraz charakterystycznych cech zabudowy i jej przestrzennych skupień wyodrębniono z całości terytorium dwadzieścia trzy obszary. Następnie stwierdzono, że wyodrębnione 23 obszary, różniące się między sobą obiegowymi nazwami i wyż. wym. cechami, zajmują około $\frac{1}{3}$ całości obszaru miasta, skupiając w sobie około 92% ogółu ludności.

Przyjmując wyodrębnione 23 obszary oraz ich przestrzenny układ jako zasadniczą konstrukcję pomocniczą do analizy społeczno-przestrzennej struktury miasta Łodzi nadano im roboczą nazwę „dzielnic podstawowych”.

Przy postawieniu zadania określenia społeczno-przestrzennej struktury miasta przyjęcie roboczej koncepcji dzielnic podstawowych w pierwszym rzędzie wysunęło do zweryfikowania metodologiczną wartość tej koncepcji z punktu widzenia założeń ekologicznej teorii rozwoju i struktury miast, a przede wszystkim teoretycznej koncepcji „obszarów naturalnych”³. Koncepcja ta zakłada istnienie w ramach terytorium miejskiego obszarów, różniących się między sobą szeregiem cech fizycznych i społeczno-kulturowych. Obszary naturalne powstają na terenie miasta w wyniku niekontrolowanych żywiolowych procesów⁴. Sąsiadujące ze sobą obszary naturalne o podobnych cechach charakterystycznych tworzą wg klasycznej teorii ekologicznej strefy o zróżnicowanych cechach i funkcjach, które układając się koncentrycznie składają się na przestrzenny obraz rozwoju miasta współczesnego⁵.

³ Koncepcje obszarów naturalnych (*natural areas*) występują w wielu pracach przedstawicieli szkoły ekologicznej. Autor oparł się przede wszystkim na następujących pozycjach: H. W. Zorbaugh, *The Natural Areas of the City*, według E. W. Burgess, *The Urban Community*, Chicago 1927, s. 219 i n.; A. B. Hollingshead, *Human Ecology and the Social Sciences*, według R. E. Park (ed.), *An Outline of the Principles of Sociology*, New York 1939; R. E. Park, *Human Communities*, Glencoe 1952, s. 172.

⁴ R. D. McKenzie, *The Scope of Human Ecology*, według E. W. Burgess, *op. cit.*, s. 172—182.

⁵ E. W. Burgess, *The Growth of the City*, według R. E. Park, E. W. Burgess, *The City*, Chicago 1926, s. 47—62.

W niniejszym artykule przedstawiona została próba analizy wyodrębnianych w toku badań nad strukturą społeczno-przestrzenną Łodzi dzielnic podstawowych z punktu widzenia wybranych cech charakterystycznych. Zadaniem tej analizy było ustalenie, czy dzielnice podstawowe można uważać za obszary naturalne i w jakim zakresie ich podobieństwa czy różnice między nimi pozwalają na ustalenie ewentualnego układu stref charakteryzujących społeczno-przestrzenną strukturę miasta Łodzi.

OBECNY OBSZAR MIASTA

Okres rozwoju terytorialnego Łodzi w latach 1821—1840 można nazwać okresem planowego rozwoju urbanistycznego, następnie dwie inkorporacje z początków XX w. — zabiegami ogarniającymi rzeczywisty obszar miejski granicami administracyjnymi. Ostatni przyrost terenów miejskich wydaje się być znów zwrotem do racjonalnej polityki urbanistycznej.

Potrzeby inkorporacji terenów wokół łódzkich w jedne granice administracyjne były już w okresie międzywojennym przedmiotem rozważań i szczególnych studiów⁶. Punktem ich wyjścia było stwierdzenie, że wokół miasta powstało szereg osiedli, które są funkcjonalnie i gospodarczo powiązane z miastem (elektrownia, wspólna Kasa Chorych itp.)⁷. Dodać należy ponadto, że licząca w okresie międzywojennym blisko 700 000 ludności Łódź posiadała bardzo wysoki wskaźnik zagęszczenia ludności, przewyższający inne zachodnioeuropejskie miasta przemysłowe.

Przygotowywane przez władze miejskie projekty inkorporacyjne zostały w okresie wojny wykorzystane przez władze okupacyjne, które dokonały przyłączenia terenów podłódzkich w zasadzie zgodnie z planami przedwojennymi. Po zakończeniu wojny władze miejskie po wprowadzeniu pewnych poprawek zatwierdziły obszar miasta w jego obecnych granicach. Obecny obszar miasta wynosi 21 201 ha, czyli wzrósł prawie czterokrotnie w stosunku do przedwojennego. W związku z tym jak również z wojennym ubytkiem ludności spadł znacznie wskaźnik zagęszczenia z ok. 113 osób na 1 ha w r. 1939 do 33,1 osoby na 1 ha w r. 1958⁸.

Z obszarów noszących charakter miejski ze względu na zabudowę i zagęszczenie ludności znalazły się jako „dzielnic podstawowe” dotychczasowe osady czy osiedla podmiejskie. Ponadto w granicach miasta zna-

⁶ S. Rapalski, *Inkorporacja terenów i plany regulacyjne m. Łodzi*, Łódź 1930, s. 32 i n.

⁷ S. Rapalski, *op. cit.*, także E. O. Kossman, *Rys geograficzny planu m. Łodzi*, „Czasopismo Przyrodnicze”, Rok IV, z. V—VII, Łódź 1930, s. 183 i n.

⁸ *Mały rocznik statystyczny 1939*, Warszawa 1939, s. 36; *Mały rocznik statystyczny miasta Łodzi*, Łódź 1959, s. 9.

lazło się szereg „prawdziwych” wsi — Łódź stała się dużą jednostką administracji rolniczej posiadającej ponad 9 000 ha gruntów rolnych stanowiących około 43% obszaru całego miasta. Tak więc ostatnia inkorporacja nie tylko objęła części przyległych terenów funkcjonalnie powiązanych z miastem, ale przede wszystkim obszary, których wykorzystanie i zagospodarowanie uwarunkowane jest perspektywami planów i regulacji urbanistycznych⁹.

W wyniku studiów Miejskiej Pracowni Urbanistycznej przy Wydziale Architektury i Nadzoru Budowlanego Prezydium Rady Narodowej m. Łodzi wprowadzono od stycznia 1960 roku nowy podział obszaru miasta na pięć dzielnic administracyjnych wyodrębniającą śródmiejską dzielnicę centralną i cztery dzielnice obrzebne.

Podkreślić należy, że wspomniane niejednokrotnie przez ekologów amerykańskich rozbieżności między podziałem terytorium miejskiego dla celów administracyjnych czy politycznych a granicami obszarów naturalnych składających się na całość miasta, znalazły w Łodzi stosunkowo pozytywne rozwiązanie¹⁰.

O aktualnym podziale miasta w zestawieniu z układem „dzielnic podstawowych” można powiedzieć, że 1) nie dzieli on w sposób mechaniczny dzielnic podstawowych łącząc je w zespoły; 2) w części śródmiejskiej w zasadzie pokrywa się z historycznie ukształtowaną dzielnicą śródmiejską; 3) łączy w całość nie zawsze funkcjonalnie powiązane ze sobą części.

POWIERZCHNIA, LUDNOŚĆ I ZAGĘSZCZENIE LUDNOŚCI DZIELNIC PODSTAWOWYCH

Powierzchnię dzielnic podstawowych miasta Łodzi ustalono na podstawie: a) wypowiedzi mieszkańców nazywających obszar swojego miejsca zamieszkania określoną nazwą; b) opinii tychże mieszkańców co do głównych ulic w zamieszkiwanych przez nich, noszących odrębne nazwy częściach miasta; c) opinii mieszkańców co do ulic znajdujących się w pobliżu, ale już „obcych” nie należących do danej dzielnicy; d) ukształtowania obszarów zabudowy, na których dominuje występowanie określonej nazwy; e) uwzględnienia obszarów i przeszkód rozdzielających w sposób naturalny tereny zabudowy; f) uwzględnienia historycznego procesu zwiększania się obszaru miasta na skutek kolejnych inkorporacji terenów podmiejskich. Rzecz oczywista, że określona na podstawie powyższych

⁹ W roku 1959 zatwierdzone zostały przez Radę Państwa etapowe i perspektywiczne plany zagospodarowania przestrzennego m. Łodzi.

¹⁰ Patrz np. N. P. Gist, L. A. Halbert, *Urban Society*, New York 1950, s. 139; Zorbaugh, *op. cit.*, s. 224.

kryteriów powierzchnia poszczególnych dzielnic, wyrażona w hektarach, jest przyjęta w sposób umowny — ograniczony do wielkości podanych w przybliżeniu.

Liczby ludności dla obszarów poszczególnych dzielnic oznaczone zostały wg danych z roku 1958 zawierających powierzchnię poszczególnych rejonów meldunkowych i liczbę zamieszkałej w nich ludności. Biorąc pod uwagę, że granice rajonów meldunkowych nie zawsze dały się „dopa-

T a b e l a 1. Obszar, ludność i zagęszczenie ludności dzielnic podstawowych

Dzielnica podstawowa	Powierzchnia		Ludność		Zagęszczenie	
	liczba ha	miejsce w skali	w tys.	miejsce w skali	na 1 ha	miejsce w skali
1. Bałuty	408	6	65,5	2	162	3
2. Chojny do toru	478	4	57,3	3	120	5
3. Chojny za torem	590	3	24,5	7	42	13
4. Dąbrowa	128	20	4,2	22	32	21
5. Grünbach	92	22	7,2	18	78	8
6. Julianów	223	12	7,8	16	35	18
7. Karolew	275	9	10,1	13	36	17
8. Koziny	69	23	10,6	12	154	4
9. Marysin	237	11	12,3	11	51	11
10. Polesie	254	10	49,4	4	194	2
11. Ruda do toru	452	5	21,7	8	48	12
12. Ruda za torem	1220	1	29,4	6	24	22
13. Radogoszcz	210	14	8,2	15	38	16
14. Retkinia	152	17	5,0	20	32	20
15. Sikawa	141	18	2,8	23	20	23
16. Stoki	139	19	7,8	17	55	10
17. Staromiejska	290	7	33,2	5	114	6
18. Widzew	290	8	21,0	9	77	9
19. Zarzew-Szlezyn	182	15	18,0	10	98	7
20. Zdrowie	96	21	4,3	21	40	15
21. Złotno	177	16	5,8	19	32	19
22. Żabieniec	212	13	9,0	14	42	14
23. Śródmieście	843	2	203,2	1	241	1

sować” do wyznaczonych granic dzielnic podstawowych, liczby ludności w dzielnicach również podane są z zastrzeżeniem możliwości błędów, nie przekraczających jednak rzędu kilku setek.

Zagęszczenie ludności na jednostkę przestrzeni wyliczone na podstawie scharakteryzowanych powyżej danych rzecz jasna w konsekwencjach obciążone jest możliwościami pewnych błędów. Jednak, ponieważ starano się przeprowadzić możliwie dokładne pomiary i wyliczenia, szansa

błędów rozkłada się proporcjonalnie na omawiane dwadzieścia trzy dzielnice podstawowe. Wydaje się, że pamiętając o zgłoszonych zastrzeżeniach można wyliczone wskaźniki uznać za wystarczające dla celów orientacyjno-porównawczych.

Załączona tabela 1 przedstawia w cyfrach bezwzględnych przyjęte wielkości powierzchni dzielnic i liczby ludności oraz w wskaźnikach zagęszczenie ludności na 1 hektar. Ponadto przy poszczególnych wielkościach oznaczono ich kolejne miejsce w skali 23 omawianych dzielnic. Powierzchnia wyznaczonych dzielnic waha się w granicach od 1220 do około 70 hektarów, ludność od ponad 200 tysięcy do około 3 000. Mimo tak znacznej rozpiętości tych wielkości między powierzchnią a liczbą ludności zachodzi w zbiorze 23 dzielnic bardzo znaczna korelacja — wyrażająca się współczynnikiem korelacji rang $+ 0,82$ ¹¹.

Zagęszczenie ludności na jeden hektar w poszczególnych dzielnicach podstawowych waha się od około 20 osób do blisko 240 osób na 1 hektar.

Między powierzchnią dzielnic a zagęszczeniem ludności na jednostkę przestrzeni w zbiorze dzielnic występuje nieznaczna korelacja, wyrażająca się wskaźnikiem $+ 0,23$. Natomiast duża korelacja (współczynnik $+ 0,71$) istnieje między liczbą ludności a jej zagęszczeniem.

SPÓŁECZNO-ZAWODOWA STRUKTURA LUDNOŚCI DZIELNIC PODSTAWOWYCH

Nie istnieją żadne oficjalne dostępne źródła, na podstawie których można by skonstruować przestrzenny obraz struktury społeczno-zawodowej mieszkańców Łodzi. Najmniejsze jednostki odniesienia jakichkolwiek danych statystycznych — dzielnice administracyjne, uległy zmianom co do ilości i zasięgu przestrzennego. Oczywiście korzystanie z jakichkolwiek danych zbieranych dla celów komunalnej statystyki urzędowej w odniesieniu do wyróżnionych w pracy 23 dzielnic podstawowych

¹¹ Współczynnik korelacji rang jest miarą współwystępowania bądź współzależności pomiędzy dwiema cechami tej samej zbiorowości. Miara ta przybiera wartości bezwzględne w granicach od zera do jedności. Wartość zero oznacza brak jakichkolwiek współzależności czy współwystępowania analizowanych cech. Wartość bezwzględna „1” oznacza współzależność całkowitą. Wartość między 0 a 1 im bliższe są jedności oznaczają silniejszą współzależność. Znaki plus lub minus przy współczynniku korelacji rang określają rodzaj współzależności. Znak plus oznacza, że wzrostowi wartości jednej cechy towarzyszy wzrost wartości drugiej cechy. Znak minus oznacza, że wzrostowi wartości jednej cechy towarzyszy spadek wartości drugiej cechy. W referowanym materiale współczynniki korelacji rang obliczone zostały według M. J. H a g o o d, *Statistics for Sociologist*, New York 1947, s. 674:

$$r_r = 1 - \frac{6ED^2}{N(N^2 - 1)}$$

jest praktycznie niemożliwe. Toteż przy dalszej charakterystyce społeczno-przestrzennej miasta Łodzi, chcąc uwzględnić różnice między opisanymi uprzednio dzielnicami podstawowymi, posłużono się wyłącznie materiałami zbieranymi i opracowywanymi specjalnie dla celów niniejszej pracy.

Struktura społeczno-zawodowa dzielnic podstawowych opracowana została w oparciu o informacje dotyczące zawodu rodziców uczniów klas siódmych szkół podstawowych w Łodzi.

Uzyskane informacje budzą szereg istotnych zastrzeżeń. Przede wszystkim informacje o strukturze społeczno-zawodowej określonych obszarów pochodzą od rodziców dzieci kończących szkołę podstawową, a więc od ludzi — jak to się zwykło określać — „w sile wieku” — reprezentujących tylko jedno pokolenie. Powstaje problem, czy można uznać taką grupę informacyjną za reprezentacyjną próbkę dorosłej ludności określonego obszaru, wiedząc, że pozbawiona ona będzie (jeśli chodzi o czynnych zawodowo) przedstawicieli młodzieży od osiemnastu do dwudziestukilku lat i grupy starszych, zbliżających się do wieku emerytalnego. Ponadto, informacje dotyczą tylko ludzi posiadających dzieci, a więc w przeważającej liczbie związków małżeńskich tworzących rodziny dwupokoleniowe, z pominięciem bezdzietnych i wolnych.

Podstawą do zaklasyfikowania poszczególnych pracujących do określonych kategorii społeczno-zawodowych stanowią dane przytaczane według subiektywnego rozeznania respondentów — młodzieży klas VII. Zakładano, że młodzież w wieku lat 14—16 powinna być dostatecznie poinformowana o sytuacji zawodowej swoich rodziców, mogły jednak nastąpić jakieś odchylenia informacji od rzeczywistego stanu, tendencyjne lub mimowolne.

Chociaż opracowane dane ze względu na swoje braki nie dają podstawy do pełnych uogólnień, to jednak stanowią materiał z pewnego punktu widzenia jednolity pozwalają na przeprowadzenie porównań między poszczególnymi dzielnicami, sygnalizując jednocześnie charakterystyczne dla nich w tym zakresie dominanty.

Do opracowania omawianego zagadnienia posłużono się zbiorem informacji dotyczących 4019 środowisk rodzinno-domowych rozsianych na terenie 23 dzielnic podstawowych Łodzi.

Ilości informacji pochodzących z terenów poszczególnych dzielnic podstawowych nie są wprost proporcjonalne do liczebności ogółu mieszkańców tych terenów. Jednak wyliczona korelacja rang między liczebnością ludności w poszczególnych dzielnicach podstawowych a liczbą informacji z tych terenów wynoszącą $+ 0,87$ świadczy o tym, że właściwe proporcje między tymi wielkościami zostały tylko w bardzo niewielkim

T a b e l a 2. Struktura społeczno-zawodowa ludności w dzielnicach podstawowych wg zbioru informacji

Dzielnice podsta- wowe	Razem		Fizyczni		Umysłowi		Chłopi		Fizyczno- umysłowi		Katego- rie mie- szane itd.	
	licz- ba	%	licz- ba	%	licz- ba	%	licz- ba	%	licz- ba	%	licz- ba	%
1. Bałuty	714	100,0	392	54,9	90	12,6	1	0,1	80	11,2	151	21,2
2. Chojny do toru	347	100,0	189	54,5	47	13,5	1	0,3	39	11,2	71	20,5
3. Chojny za torem	226	100,0	151	66,8	13	5,8	5	2,2	19	8,4	38	16,8
4. Dąbrowa	30	100,0	16	53,4	1	3,3	—	—	6	20,0	7	23,4
5. Grünbach	53	100,0	27	50,9	8	15,1	—	—	4	7,6	14	26,4
6. Julianów	73	100,0	24	32,9	22	30,1	—	—	11	15,1	16	21,9
7. Karolew	53	100,0	25	47,2	13	24,5	—	—	2	3,8	13	24,5
8. Koziny	65	100,0	31	47,7	16	24,6	—	—	12	18,5	6	9,2
9. Marysin	23	100,0	15	65,2	—	—	—	—	3	13,1	5	21,7
10. Polesie	462	100,0	229	49,6	91	19,7	1	0,2	37	8,0	104	22,5
11. Ruda do toru	114	100,0	66	57,9	23	20,2	—	—	23	20,2	2	1,7
12. Ruda za torem	218	100,0	92	42,2	36	16,5	6	2,8	27	12,4	57	26,1
13. Radogoszcz	45	100,0	20	44,5	6	13,3	1	2,2	5	11,1	13	28,9
14. Retkinia	37	100,0	26	70,3	2	5,4	1	2,7	—	—	8	21,6
15. Sikawa	14	100,0	10	71,4	2	14,3	—	—	—	—	2	14,3
16. Stoki	77	100,0	36	46,6	18	23,4	2	2,7	6	7,8	15	19,5
16. Staromiejska	334	100,0	166	49,7	62	18,5	1	0,3	30	9,0	75	22,5
18. Widzew	174	100,0	98	56,3	24	13,8	3	1,7	16	9,2	33	19,0
19. Zarzew-Szlezynę	100	100,0	55	55,0	11	11,0	—	—	10	10,0	24	24,0
20. Zdrowie	24	100,0	15	62,5	6	25,0	—	—	1	4,2	2	8,3
21. Złotno	25	100,0	10	40,0	—	—	2	8,0	8	32,0	5	20,0
22. Zabieniec	19	100,0	16	84,1	1	5,3	1	5,3	—	—	1	5,3
23. Śródmieście	792	100,0	352	44,4	170	21,5	—	—	73	9,2	197	24,9

stopniu naruszone. Biorąc pod uwagę nieprecyzyjności podawanych informacji o zawodzie rodziców-opiekunów, ustalono 6 ogólnych kategorii społeczno-zawodowych, według których dokonano klasyfikacji materiałów ¹².

Tabela 2 ilustruje w liczbach bezwzględnych i odsetkach rozkład poszczególnych kategorii społeczno-zawodowych w poszczególnych dzielni-

¹² 1. Fizyczni — wykwalifikowani i niewykwalifikowani robotnicy przemysłu i wszelkiego innego rodzaju pracownicy fizyczni. 2. Umysłowi — wszelkiego rodzaju pracownicy umysłowi zarówno wysoko kwalifikowani, jak i nie posiadający specjalnych kwalifikacji. 3. Chłopi — deklarujący rolnictwo jako dziedzinę pracy zawodowej z wyłączeniem pracujących w rolnictwie umysłowych (2) czy fizyczno-umysłowych (4). 4. Umysłowo-fizyczni — zawody, w których istnieje konieczność kwalifikacji umysłowych, w zasadzie na poziomie średniego wykształcenia zawodowego czy specjalnego, dla wykonywania kwalifikowanych czynności zawodowych wymagających określonych umiejętności fizycznych. Do kategorii tej zaliczani są

cach podstawowych (wśród wykazanych 23 dzielnic wyniki dla Dąbrowy, Marysina, Radogoszcza, Retkini, Sikawy, Zdrowia, Żłotna i Żabieńca przedstawiają mniejszą wartość, gdyż liczby uzyskanych dla tych dzielnic informacji nie są dostatecznie duże dla wyciągania statystyczno-porównawczych wniosków).

Ogółem, w całości uzyskanego zbioru kategoria „fizyczni” występuje w 51,3⁰/; kategoria „umysłowi” — 16,6⁰/; kategoria „fizyczno-umysłowi” — 10,2⁰/ i „inni” — 21,4⁰/. Wyższy niż średnio w całości zbioru odsetek „fizycznych” (pomijając wymienione wyżej dzielnice, dla których uzyskano zbyt małą liczbę informacji) występuje w następujących dzielnicach podstawowych: Bałuty, Chojny za torem i przed torem, Ruda przed torem, Widzew, Zarzew-Szlezyn. Wyższy niż średnio w całości zbioru odsetek „umysłowych” występuje w dzielnicach: Julianów, Karolew, Koziny, Polesie, Ruda przed torem, Stoki, Staromiejska i Śródmieście.

Porównując w poszczególnych dzielnicach w odsetkach większych niż średnich dla całości kategorii „fizyczni i umysłowi” można stwierdzić, że poza Rudą przed torem w pozostałych wypadkach dzielnice są w jednej i drugiej grupie inne. Ruda przed torem zajmuje szczególne miejsce wśród wszystkich analizowanych dzielnic podstawowych wytwarzając znikomy odsetek (1,7⁰/) kategorii „inni” przy średniej dla ogółu wynoszącej 21,4⁰/.

Kategoria „fizyczno-umysłowi” występuje w średniej dla całości zbioru w 10,2⁰/. Poniżej tej średniej „fizyczno-umysłowi” występują na Grünbachu, Karolewie, Stokach, Staromiejskiej i Śródmieściu.

Przestrzenny obraz zróżnicowania występowania poszczególnych kategorii społeczno-zawodowych unaocznia, że dzielnice o podobnym nasileniu obserwowanego zjawiska łączą się w większe zespoły dzielnic sąsiadujących ze sobą. Stosunkowo wyraźniej uwidocznia się to w kategorii „fizyczni” i „fizyczno-umysłowi”, chociaż i występowanie „umysłowych” sygnalizuje pewne prawidłowości przestrzenne.

Współczynniki korelacji rang między zagęszczeniem ludności a nasileniem występujących w zbiorze kategorii społeczno-zawodowych wynoszą dla „fizycznych” + 0,04, i dla „umysłowych” + 0,01. Współczynniki tak małej wielkości świadczą o tym, że między wymienionymi cechami nie zachodzą żadne widoczne związki.

---

między innymi mistrzowie, technicy, pielęgniarki, podoficerowie, pracownicy usług handlowych, kolejarze, doręczyciele pocztowi itp. itp. Kategoria ta obejmuje w zasadzie te rodzaje zawodów, których nie daje się zaklasyfikować w sposób jednoznaczny do kategorii fizycznych ani kategorii umysłowych. 5. Inni — nie dający się zaklasyfikować w sposób jednoznaczny do żadnej z wyżej wymienionych czterech kategorii. 6. Renciści.

Również nie istnieje korelacja między nasileniem występowania kategorii „fizycznych” i „fizyczno-umysłowych” (współczynnik korelacji rang $+ 0,01$) czy między nasileniem występowania „umysłowych” i „fizyczno-umysłowych” (współczynnik korelacji rang $+ 0,12$).

W załączonej tabeli społeczno-zawodowa kategoria „umysłowi” — w podstawowej dzielnicy śródmiejskiej bynajmniej nie występuje na pierwszych miejscach w skali wszystkich dzielnic, uznano jednak jej obszar obok Julianowa jako najsilniej proporcjonalnie zamieszkały przez tę kategorię. Struktura społeczno-zawodowa zbioru ankiet z Śródmieścia została wypaczona poprzez świadome wyeliminowanie z grupy objętych badaniami kilku szkół „elitarnych”, do których w zdecydowanej większości uczęszczają dzieci inteligencji zawodowej i twórczej.

Pomimo wyżej wymienionej niedoreprezentacji materiałów pochodzących ze Śródmieścia w kategorii „umysłowych” do uznania wyjątkowego proporcjonalnego nasilenia tej kategorii na tym terenie upoważniają wyniki studiów nad zamieszkaniem wybranych kategorii inteligencji posiadającej kwalifikacje zawodowe zdobyte na drodze studiów wyższych, a mianowicie lekarzy i pracowników naukowych Uniwersytetu Łódzkiego. W wyniku wyliczeń okazało się, że na terenie podstawowej dzielnicy śródmiejskiej jeden lekarz przypada na około 200 innych mieszkańców, podczas gdy na wszystkich pozostałych terenach Łodzi proporcja ta wynosi 1 : 1300. Przestrzenne rozmieszczenie miejsc zamieszkania pracowników naukowych Uniwersytetu Łódzkiego wykazuje podobne prawidłowości, chociaż proporcje, między innymi ze względu na mniejszą liczebność tej grupy, są nieco inne. W Śródmieściu jeden pracownik naukowy przypada na około 700 innych mieszkańców; na pozostałych terenach miasta — na około 5100 mieszkańców. Potoczna wiedza dotycząca miejsc zamieszkania pracowników umysłowych z wyższymi czy średnimi kwalifikacjami, potwierdzona analizą (co prawda mniej szczegółową i systematyczną niż w przytoczonym powyżej przykładzie lekarzy i pracowników nauki) ksiąg adresowych i spisów abonentów telefonicznych, dostarcza dodatkowych materiałów do uogólnionego poglądu o proporcjonalnie największej koncentracji społeczno-zawodowej kategorii „umysłowych” na terenie dzielnicy śródmiejskiej.

Należy dodać, że w związku z powstającymi od kilku lat na obrzeżach dzielnicy śródmiejskiej czy nawet w większym oddaleniu nowymi osiedlami mieszkaniowymi daje się obserwować stopniowo narastający proces dekoncentracji tej społeczno-zawodowej kategorii poza obręb Śródmieścia. Zjawisko to, mające niewątpliwie źródło w tendencji do zajmowania przez jednostki korzystniejszego miejsca w przestrzeni, w społeczno-politycznej sytuacji Polski ma nieco odmienny przebieg niż w znanych przykładach omawianych przez przedstawicieli szkoły ekolo-

gicznej¹³. Dopływ do nowego budownictwa mieszkaniowego w zasadzie uwarunkowany jest złą sytuacją mieszkaniową starających się o przydział mieszkania. Staranie się o nowe mieszkanie przy stosunkowo niskich czynszach nie jest uwarunkowane, jak ma to miejsce w krajach kapitalistycznych, awansem ekonomicznym czy społecznym jednostek. Pozytywny efekt starań o przydział nowego mieszkania łączy się raczej z społeczną prężnością i faktycznymi możliwościami skuteczności zabiegów i starań poszczególnych kategorii społeczno-zawodowych. Toteż skład społeczny badanej w 1958 r. statystycznej reprezentacji mieszkańców nowych osiedli mieszkaniowych w Łodzi przedstawiał się następująco: „umysłowi” — 42,9%; „fizyczni” — 27,7%; „inni” — 29,4%¹⁴. Przy czym stwierdzono również dość istotne różnice między zagęszczeniem osób na izbę między rodzinami z różnych kategorii społeczno-zawodowych. I tak w mieszkaniach zajmowanych przez „fizycznych” zagęszczenie wynosiło przeciętnie w mieszkaniach jednoizbowych 3,00 osoby na izbę, zmniejszając się do 1,50 osoby na izbę w mieszkaniach czteroizbowych. W kategorii „umysłowi” od 2,27 osób na izbę w mieszkaniach jednoizbowych do 1,29 osoby na izbę w mieszkaniach czteroizbowych.

W przytaczanych powyżej badaniach nie było brane pod uwagę rozpoczynające się dopiero wówczas budownictwo osiedlowe typu spółdzielczego. Ten ostatni rodzaj budownictwa, wymagający ze strony przyszłych użytkowników pewnych wkładów pieniężnych, aczkolwiek służy również przede wszystkim rozładowaniu istniejącej w Łodzi trudnej sytuacji mieszkaniowej, bardziej upodobnia proces dekoncentracji „umysłowych” z przeludnionego Śródmieścia do „klasycznego” procesu ekologicznego, wiążącego zmiany miejsca w przestrzeni z mniej dogodnych na bardziej dogodne w oparciu o możliwości ekonomiczne jednostek, składające się na ekonomiczne możliwości określonych kategorii społecznych czy etnicznych. Przedstawione powyżej dane proporcjonalnego nasilenia poszczególnych kategorii społeczno-zawodowych na terenie dzielnic podstawowych, poza wymienionymi zastrzeżeniami wynikającymi z rodzaju posiadanych informacji, ze względu na to, że przedstawiony podział jest bardzo ogólny nie oddają rzeczywistego układu przestrzennego społeczno-zawodowych kategorii mieszkańców Łodzi. Sygnalizują one tylko, w bardzo nieprecyzyjny sposób, różnice w tym zakresie pomiędzy poszczególnymi dzielnicami podstawowymi. Sprawą niezmiernie interesującą, wymagającą specjalnych studiów jest na przykład zróżnicowanie w układzie przestrzennym społeczno-zawodowej kategorii „fizyczni”, na które się składają z jednej strony robotnicy zamieszkujący prymitywne czynszowe

¹³ R. D. McKenzie, *op. cit.*

¹⁴ W. Piotrowski, *Badania w nowych osiedlach mieszkaniowych*, „Przeгляд Socjologiczny”, t. XIV/1, 1960, s. 129—138.

kamienice-koszary dzielnicy śródmiejskiej czy w dzielnicach sąsiadujących, obok robotników — właścicieli prywatnych działek, zabudowanych kiedyś „na dziko” poza administracyjnymi granicami ówczesnego miasta, obok wreszcie tych pracowników fizycznych, którzy poprzez przydział mieszkania w nowym budownictwie dzielą podobne warunki mieszkaniowe i wynikające z nich problemy społeczne z innymi społeczno-zawodowymi kategoriami mieszkańców. Oczywiście poruszony powyżej problem stanowi tylko mały wycinek nierozwiązanych w niniejszej pracy zagadnień związanych z przestrzennym układem różnych kategorii mieszkańców.

PRZESTĘPCZOŚĆ

Jako jednym z elementów szczegółowej charakterystyki dzielnic podstawowych miasta Łodzi posłużono się zagadnieniem przestępczości¹⁵. Ścisłej precyzując, przedmiotem opracowania w tym zakresie stało się przestrzenne rozmieszczenie miejsc zamieszkania sprawców rozmaitych czynów przestępczych, rozróżnianych zgodnie z zasadami, przyjętymi przez organa Milicji Obywatelskiej i sądownictwo.

W opracowywanym roku 1959 organa Milicji Obywatelskiej zarejestrowały: 141 sprawców rozbojów, 565 sprawców włamań, 1689 sprawców kradzieży, czyli ogółem 2395 sprawców czynów przestępczych dokonanych na szkodę poszczególnych jednostek czy instytucji. Opracowaniem nie zostali objęci sprawcy tzw. „przestępstw gospodarczych” i kradzieży fabrycznych. Ponadto w kartotece materiałowej, w liczbie 1330 osób, znaleźli się sprawcy czynów chuligańskich.

Wskaźniki zamieszkania przestępców ogółem na 1000 mieszkańców w poszczególnych dzielnicach wahają się od 0,00 do 4,90; wskaźniki chuligaństwa od 0,00 do 3,23.

Z przeprowadzonych wyliczeń korelacji rang pomiędzy wskaźnikami zagęszczenia ludności na jednostkę powierzchni a wskaźnikami zamieszkiwania sprawców czynów przestępczych w poszczególnych dzielnicach podstawowych uzyskano następujące współczynniki korelacji rang:

zagęszczenie ludności — sprawcy włamań	+ 0,15
zagęszczenie ludności — sprawcy kradzieży	+ 0,31
zagęszczenie ludności — sprawcy czynów przestępczych łącznie	+ 0,29
zagęszczenie ludności — sprawcy czynów chuligańskich	+ 0,16

¹⁵ Przestrzenne rozmieszczenie różnych rodzajów przestępczości i ich relacja do innych społecznych i demograficznych cech ludności było niejednokrotnie przedmiotem badań ekologicznych charakteryzujących zróżnicowanie obszarów naturalnych w miastach; dla przykładu patrz: T. Morris, *The Criminal Area*, London 1957.

Z powyższego zestawienia w świetle uzyskanych współczynników korelacji rang wynika, że istnieją mało znaczące związki między zagęszczeniem ludności a ilością zamieszkujących sprawców włamań. Nieco silniejsze, ale również o stosunkowo niskiej wartości, są współczynniki korelacji między zagęszczeniem ludności a wskaźnikami zamieszkiwania sprawców kradzieży i sprawców przestępczych czynów zliczonych razem.

Natomiast współczynniki korelacji, stosunkowo dużej wartości, istnieją między wskaźnikami zamieszkania sprawców włamań i sprawców kradzieży (+ 0,77); sprawców czynów chuligańskich i sprawców kradzieży (+ 0,63); sprawców czynów chuligańskich i sprawców czynów przestępczych w ogóle (+ 0,66). Przytoczone współczynniki korelacji rang pomiędzy omawianymi wskaźnikami upoważniają do wniosku o istnieniu w ramach poszczególnych dzielnic podstawowych środowisk przestępczo-chuligańskich.

Dodatkowe informacje, charakteryzujące tereny zamieszkiwane przez kategorie przestępcze, stanowi analiza współczynnika korelacji rang między wskaźnikami zamieszkiwania przestępców a wskaźnikami zachorowalności na gruźlicę i choroby weneryczne w ramach poszczególnych dzielnic podstawowych.

Współczynniki korelacji rang między wyżej wspomnianymi wskaźnikami przedstawiają się następująco:

zachorowalność na gruźlicę	{ przestępcy ogółem	+ 0,48
	{ sprawcy czynów chuligańskich	+ 0,50
zachorowalność na choroby weneryczne	{ przestępcy ogółem	+ 0,27
	{ sprawcy czynów chuligańskich	+ 0,09.

W świetle przytoczonych współczynników korelacji wnioskować można o współwystępowaniu na terenie poszczególnych dzielnic w znaczących proporcjach przestępczości i chuligaństwa i zachorowalności na gruźlicę, oraz o stosunkowo dużo słabszym współwystępowaniu chorób wenerycznych i kategorii przestępczych.

ZACHOROWALNOŚĆ NA GRUŹLICĘ, CHOROBY WENERYCZNE, PRZYPADKI ONKOLOGICZNE

Dla dalszej charakterystyki zbioru dzielnic podstawowych posłużono się analizą zachorowalności na gruźlicę i choroby weneryczne w Łodzi w roku 1959. Choroby te, uznane za choroby społeczne, przy znanych opiniach i wnioskach z badań wskazujących na związki łączące ich lokalizację i rozprzestrzenianie z warunkami kulturalnymi i bytowymi ludności, wydają się mieć w Łodzi szczególne uzasadnienie. Dla kontrastu

z powyższymi, w celu zweryfikowania obiegowych opinii o braku związku występowania przypadków onkologicznych z warunkami bytowymi i o ich proporcjonalnym wzroście w stosunku do liczby ludności, przeprowadzono również analizę przypadków onkologicznych, zarejestrowanych przez odpowiednią instytucję służby zdrowia w okresie ostatnich 7 lat w Łodzi (1953—1959).

Ogółem uzyskano informacje co do miejsc zamieszkania w 1959 r. na terenie Łodzi 1914 osób chorych na gruźlicę, 1596 osób chorych na choroby weneryczne i 2416 osób zarejestrowanych w przychodniach onkologicznych.

W poszczególnych dzielnicach podstawowych wskaźniki zachorowań na 1000 mieszkańców wahają się: dla gruźlicy — od 0,77 do 4,70; dla chorób wenerycznych od 0,48 do 4,58; dla przypadków onkologicznych od 1,40 do 5,90.

Współczynniki korelacji rang między wskaźnikami zagęszczenia ludności na jednostkę powierzchni a przypadkami zachorowań na poszczególne choroby na liczbę mieszkańców w poszczególnych dzielnicach przedstawiają się następująco:

zagęszczenie — gruźlica	+ 0,32
zagęszczenie — choroby weneryczne	+ 0,41
zagęszczenie — przypadki onkologiczne	+ 0,19.

Znaczący związek występuje w zestawieniu zagęszczenia ludności i chorób wenerycznych, słaby ale widoczny między gruźlicą a zagęszczeniem. Natomiast współczynnik korelacji między zagęszczeniem ludności a wskaźnikiem przypadków onkologicznych, na przykładzie Łodzi, podważa tezę o proporcjonalnym wzroście przypadków onkologicznych wraz ze wzrostem liczby ludności.

Również dość znaczną wartość posiada współczynnik korelacji między zachorowalnością na gruźlicę i na choroby weneryczne (+ 0,45), przy braku istotnej korelacji między gruźlicą a przypadkami onkologicznymi (+ 0,14).

PRZESTRZENNA LOKALIZACJA NIEKTÓRYCH INSTYTUCJI KULTURALNYCH

Przechodząc do zagadnień przestrzennej lokalizacji instytucji i urządzeń służących zaspokajaniu potrzeb kulturalnych i oświatowych ludności wydaje się słuszne wyróżnienie takich, których zadaniem jest zaspokajanie potrzeb stałych, „codziennych” potencjalnie biorąc każdego mieszkańca. Jako przykładowe dla tej grupy omówione zostaną kina, wypożyczalnie książek i świetlice-kluby.

Inną kategorię stanowią także instytucje i urzędnia, które bądź zaspokajają okazjonalne potrzeby mieszkańców miasta (czy przyjezdnych), jak np. muzea, teatry, opera, bądź służą ze względu na wyspecjalizowany zakres swoich usług tylko niektórym kategoriom mieszkańców miasta. Przykładem tych ostatnich będą specjalistyczne biblioteki, wyższe uczelnie.

Prawie wszystkie urzędnia i instytucje mieszczące się w scharakteryzowanej przykładami trzeciej kategorii posiadają swoje siedziby na terenie dzielnicy śródmiejskiej. Biorąc pod uwagę, że Śródmieście Łodzi znajduje się mniej więcej w geometrycznym centrum całości obszaru miasta, taka lokalizacja stwarza możliwie równomierne warunki dostępu dla mieszkańców dzielnic obrzeżnych i skrajnych. Poza określonymi wyżej na terenie Śródmieścia koncentrują się również instytucje i urzędnia należące do wyodrębnionej grupy pierwszej — służące zaspokajaniu powszechnych potrzeb „codziennych” w zakresie kultury i oświaty. Na 30 łódzkich kin 14 znajduje się w śródmieściu, z 75 świetlic — 35 w śródmieściu. Abstrahując od zagadnienia, czy takie nasycenie terenu instytucjami jest dostateczne, nie należy zapominać, że w tej dzielnicy mieszka tylko około 29% ludności miasta. Interesujące jest, że śródmiejska koncentracja różnych rodzajów omawianych instytucji nie dotyczy wypożyczalni książek, których zaledwie 6 na ogólną ilość 36 (wliczając tak zwane „punkty biblioteczne” będące zastępczą formą wypożyczalni książek) znajduje się w tej dzielnicy. Idąc po linii planowanego zaspokajania potrzeb czytelniczych ludności, przy przyjętej normie jednej wypożyczalni na 10 000 mieszkańców, zakładając, że potencjalnych użytkowników tej instytucji jest w śródmieściu około 140 tysięcy (ludność powyżej 15 roku życia), „niedosycenie” terenu śródmieścia w tym zakresie sięgałoby blisko 60%. Należy przypuszczać, że znajdujące się na terenie śródmieścia różnego typu biblioteki centralne, ogólne i specjalistyczne w pewnej mierze rekompensują ten niedobór. Koncentracja w śródmieściu instytucji i urzędów zaspokajających potrzeby kulturalne występuje obok charakterystycznej dla tego terenu koncentracji siedzib władz miejscowych, ośrodków kierownictwa i dyspozycji przemysłem, finansami i wszelkimi dziedzinami aktywności społecznej.

Na terenie śródmieścia ma również swoje siedziby przeważająca część wszystkich urzędów usługowych i handlowych. Tutaj również znalazły swoje siedziby założone po 1945 roku wyższe uczelnie, tutaj znajduje się większość szkół średnich. Należy przypomnieć, że tutaj zamieszkuje bezwzględna większość kategorii zawodowych posiadających kwalifikacje uzyskane poprzez studia wyższe, stwarzając ze śródmieścia Łodzi dzielnicę o najwyższym odsetku inteligencji.

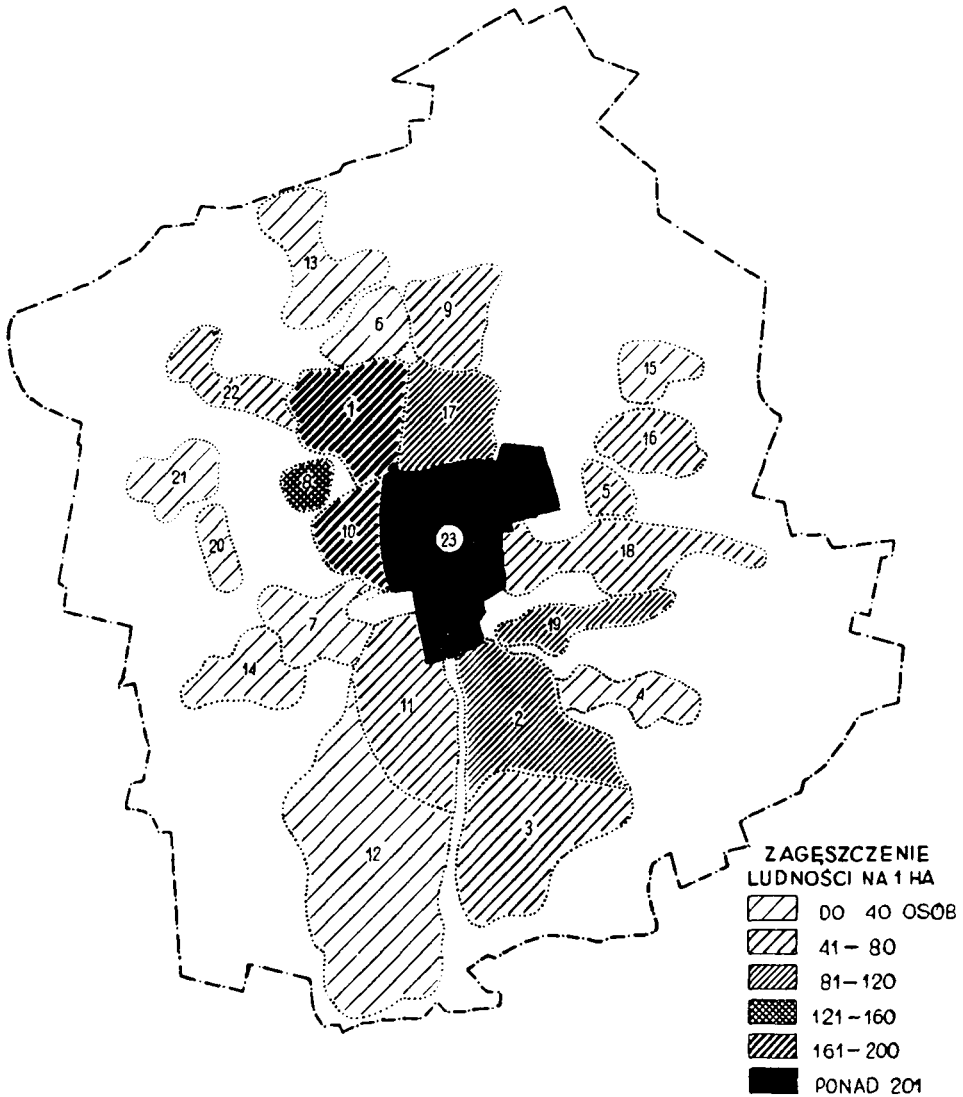

PODSUMOWANIE

Przy charakterystyce dzielnic podstawowych wyróżnić należy takie wskaźniki, na podstawie których wyodrębniono obszary dzielnic podstawowych z całości obszaru miasta, oraz pozostałe, przy pomocy których przeprowadzono porównania między poszczególnymi dzielnicami. Do pierwszej grupy należą przede wszystkim same nazwy, jakie mieszkańcy nadają zamieszkiwanym przez siebie terenom, oraz związane z nazwami poczucie odrębności terenu wyrażające się poprzez określanie zasięgu przestrzennego „swojej dzielnicy” (wymienianie nazw ulic leżących w pobliżu, ale nie należących już do dzielnicy — „obcych”). Do tej grupy należą również graficznie opracowane wskaźniki nawykowych zachowań (uczęszczanie do określonych kościołów, korzystanie z usług określonych aptek) oraz charakterystyczne cechy zabudowy obszarów zasięgu przestrzennego poszczególnych nazw. Do drugiej grupy wskaźników należą: gęstość zaludnienia, struktura społeczno-zawodowa ludności, przestępczość, niektóre choroby społeczne, lokalizacja niektórych instytucji oraz wiedza dotycząca rozwoju terytorialnego miasta. Zestawienie powyższych grup wskaźników, wykorzystanych do analizy struktury społeczno-przestrzennej miasta, uwidacznia różnice między postępowaniem badawczym stosowanym u przedstawicieli szkoły ekologicznej a założeniami przyjętymi w niniejszej pracy. Punktem wyjścia referowanych badań była teza, że obiegowe nazwy nadawane poszczególnym częściom miasta, które zdecydowana większość mieszkańców utożsamia z nazwą „swojej” dzielnicy, posiadającej określony zasięg przestrzenny, stanowią istotne elementy obszaru miejskiego. Dalsze studia nad zasięgiem przestrzennym i rozgraniczeniem poszczególnych obszarów oparte były na elementach świadomości bądź nawykowych zachowaniach mieszkańców, bądź na analizie zewnętrznych cech fizjologicznych oraz tradycji i historii. Pozostałe wskaźniki stanowiły dodatkowy element charakterystyki obszarów uprzednio już wyznaczonych.

Ponieważ zarówno w badaniach szkoły ideologicznej, jak i w referowanej pracy podstawą wyodrębnienia obszarów naturalnych są różnice w stopniu występowania rozmaitych zjawisk i cech zewnętrznych na obszarze miasta, wydaje się, że mimo odmiennego w referowanym wypadku postępowania badawczego cel został także osiągnięty. Do wniosku tego upoważniają istotne różnice w analizowanych wskaźnikach. I tak jak wyodrębnienie obszarów naturalnych stanowi punkt wyjścia i jest podstawą do określenia streficznej konstrukcji obszaru miejskiego, wydaje się, że wyodrębnione i zanalizowane dzielnice podstawowe stanowią dostateczny punkt wyjścia do analizy społeczno-przestrzennej struktury m. Łodzi z punktu widzenia ewentualnych różnych stref charakteryzujących się odmiennymi cechami fizjograficznymi i społecznymi.

SCHEMATYCZNY UKŁAD DZIELNIC PODSTAWOWYCH m. ŁODZI

1. Bałuty
2. Chojny do toru
3. Chojny za torem
4. Dąbrowa
5. Grünbach
6. Julianów
7. Karolew
8. Koziny

9. Marysin
10. Polesie
11. Ruda do toru
12. Ruda za torem
13. Radogoszcz
14. Retkinia
15. Sikawa
16. Stoki

17. Staromiejska
18. Widzew
19. Żarzew-Szlezynóg
20. Zdrowie
21. Złotno
22. Żabieniec
23. Śródmieście